

माननीय मन्त्रीस्तरबाट स्वीकृत मिति : २०८०/११/२०

बालिका तथा समावेशी शिक्षा सञ्जाल (गठन तथा सञ्चालन) सम्बन्धी मापदण्ड, २०८०

नेपाल सरकार
शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय
शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र
सानोठिमी भक्तपुर

बालिका तथा समावेशी शिक्षा सञ्जाल (गठन तथा सञ्चालन) सम्बन्धी मापदण्ड, २०८०

प्रस्तावना: बालिका, अपाङ्गता भएका एवम् सीमान्तकृत समुदायका बालबालिकाको शिक्षामा समन्यायिक पहुँच तथा सहभागिता, सिकाइ उपलब्धि सुनिश्चित गर्न, अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षासम्बन्धी कानूनी व्यवस्थाको प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गरी शिक्षामा समता, समावेशीकरण एवम् विविधता व्यवस्थापनका विषयलाई प्रभावकारी बनाउन सङ्घ, प्रदेश, स्थानीय तह र विद्यालयमा सरोकारवालाको सञ्जाल गठन गरी विद्यालय तहको शिक्षामा सहभागिता तथा समावेशीकरणलाई सुदृढीकरण गर्न बाञ्छनीय भएकोले, अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षासम्बन्धी ऐन, २०७५ को दफा ४१ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयले यो मापदण्ड जारी गरेको छ।

परिच्छेद-१

प्रारम्भिक

१. **संक्षिप्त नाम र प्रारम्भ:** (१) यस मापदण्डको नाम “बालिका तथा समावेशी शिक्षा सञ्जाल (गठन तथा सञ्चालन) सम्बन्धी मापदण्ड २०८०” रहेको छ।
(२) यो मापदण्ड नेपाल सरकार, शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयबाट स्वीकृत भएको मितिदेखि लागु हुनेछ।
२. **परिभाषा:** विषय वा प्रसङ्गले अर्को अर्थ नलागेमा यस मापदण्डमा:-
  - (क) “इकाई” भन्नाले शिक्षा विकास तथा समन्वय इकाई सम्झनु पर्छ।
  - (ख) “ऐन” भन्नाले अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षासम्बन्धी ऐन, २०७५ सम्झनु पर्छ।
  - (ग) “केन्द्र” भन्नाले शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र सम्झनु पर्छ।
  - (घ) “नियमावली” भन्नाले अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षासम्बन्धी नियमावली, २०७७ सम्झनु पर्छ।
  - (ङ) “मन्त्रालय” भन्नाले नेपाल सरकार, शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय सम्झनु पर्छ।
  - (च) “मापदण्ड” भन्नाले बालिका तथा समावेशी शिक्षा सञ्जाल (गठन तथा सञ्चालन) सम्बन्धी मापदण्ड २०८० सम्झनु पर्छ।
  - (छ) “लक्षित व्यक्ति” भन्नाले विद्यालयमा भर्ना, निरन्तरता एवम् सिकाइ प्रक्रियाका लागि थप सहयोग पुऱ्याउनुपर्ने गरी विद्यालय वा स्थानीय तहले पहिचान गरेका व्यक्ति सम्झनु पर्छ।
  - (ज) “सञ्जाल” भन्नाले यस मापदण्डको दफा ५ बमोजिम गठन हुने बालिका तथा समावेशी शिक्षा सञ्जाल सम्झनु पर्छ र सो शब्दले दफा ७ बमोजिमको प्रदेश बालिका तथा समावेशी शिक्षा सञ्जाल, दफा ९ बमोजिमको स्थानीय बालिका तथा समावेशी शिक्षा सञ्जाल र ११ बमोजिम विद्यालयमा गठन हुने विद्यालयस्तरीय बालिका तथा समावेशी शिक्षा सञ्जाललाई समेत जनाउँछ।
  - (झ) “सीमान्तकृत समुदायका बालबालिका” भन्नाले प्रचलित कानूनबमोजिम सीमान्तीकृत समुदाय अन्तर्गतका विद्यालय शिक्षाको पहुँचबाहिर रहेका बालबालिका सम्झनु पर्छ र सो शब्दले विभिन्न कारणबाट शिक्षामा निरन्तरता दिन असमर्थ भएका बालबालिकालाई समेत जनाउँछ।
  - (ञ) “स्रोतकक्षा” भन्नाले अपाङ्गता भएका बालबालिकाका लागि विद्यालयमा सञ्चालन गरिएको सहयोग उपलब्ध गराउने कक्षालाई सम्झनु पर्छ।

- (ट) “संस्था” भन्नाले नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार वा स्थानीय तहमा प्रचलित कानूनबमोजिम दर्ता भई शिक्षाका क्षेत्रमा क्रियाशील संस्था सम्झनु पर्छ।
- (ठ) “स्थानीय तह” भन्नाले नेपालको संविधान बमोजिम गठित गाउँपालिका वा नगरपालिकालाई सम्झनु पर्छ।

परिच्छेद- २

उद्देश्य तथा सिद्धान्त

३. **मापदण्डको उद्देश्य:** (१) सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहमा सञ्जालको गठन र प्रभावकारी परिचालनमार्फत बालिका, सीमान्तकृत समुदाय तथा अपाङ्गता भएका बालबालिकाको शिक्षामा पहुँच, सहभागिता, निरन्तरता र सिकाइ उपलब्धि सुधारमा टेवा पु-याई अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षा सम्बन्धी कानूनको प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्नु यस मापदण्डको मूल उद्देश्य हुनेछ।

(२) उपदफा (१) बमोजिमको मूल उद्देश्य प्राप्तिका लागि यस मापदण्डको अन्य उद्देश्य देहायबमोजिम रहेका छन्:-

- (क) सङ्घ, प्रदेश, स्थानीय तह र विद्यालयमा सञ्जालको गठन गर्नु,
- (ख) आफ्नो परिवेशमा समावेशी शिक्षाको लक्षित व्यक्तिको विशिष्ट सहयोगको आवश्यकताको पहिचान गर्नु;
- (ग) बालिका, सीमान्तकृत समुदाय तथा अपाङ्गता भएका बालबालिकाको लागि नीति, योजना, कार्यक्रममार्फत आवश्यकता सम्बोधन गर्न आवश्यक सहकार्य र पैरवी गर्न सञ्जालको परिचालन गर्नु।
४. **सिद्धान्त:** सञ्जालको गठन तथा परिचालनका सिद्धान्त देहायबमोजिम हुनेछन्:
- (क) शिक्षामा समता र समानताको प्रवर्धन तथा मानवीय गरिमाको रक्षा गर्नु,
- (ख) बालिका, अपाङ्गता भएका तथा सीमान्तकृत समुदायका बालबालिकाको समावेशिता, वैयक्तिक सिकाइ आवश्यकता र विविधताको सम्मान गर्नु,
- (ग) कठिनाइ तथा जोखिममा रहेका वर्गको शैक्षिक अधिकार सुनिश्चित गर्न शैक्षिक प्रणालीमा उचित अनुकूलन गर्नु।

परिच्छेद- ३

सञ्जाल गठन तथा परिचालन सम्बन्धी व्यवस्था

५. **बालिका तथा समावेशी शिक्षा सञ्जाल:** (१) बालिका, अपाङ्गता भएका तथा सीमान्तकृत बालबालिकालाई शिक्षाको सुनिश्चिततामा पहुँच, सहभागिता र सिकाइ उपलब्धिमा सुधारका लागि मार्गदर्शनका लागि केन्द्रमा केन्द्रीय स्तरको एक बालिका तथा समावेशी शिक्षा सञ्जाल रहनेछ।

(२) उपदफा (१) बमोजिमको सञ्जालको गठन देहायबमोजिम हुनेछ:-

(क) महानिर्देशक, केन्द्र	संयोजक
(ख) उपमहानिर्देशक, सम्बन्धित महाशाखा, केन्द्र	सदस्य
(ग) लैङ्गिक सम्पर्क व्यक्ति (अधिकृतस्तर) मन्त्रालय,	सदस्य
(घ) सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयको अधिकृतस्तरको प्रतिनिधि	सदस्य
(ङ) युवा तथा खेलकुद मन्त्रालयको अधिकृतस्तरको प्रतिनिधि	सदस्य
(च) महिला, बालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालयको	

अधिकृतस्तरको प्रतिनिधि	सदस्य
(छ) स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय, लैङ्गिक सम्पर्क व्यक्ति	सदस्य
(ज) पाठ्यक्रम विकास केन्द्रको प्रतिनिधि	सदस्य
(झ) शैक्षिक गुणस्तर परीक्षण केन्द्रको प्रतिनिधि	सदस्य
(ञ) नेपाल शिक्षक महासङ्घको अध्यक्ष वा निजले तोकेको प्रतिनिधि	सदस्य
(ट) नेपाल राष्ट्रिय अपाङ्ग महासङ्घको अध्यक्ष वा निजले तोकेको प्रतिनिधि	सदस्य
(ठ) निजी तथा आवासीय विद्यालय सङ्गठनको अध्यक्ष वा निजले तोकेको प्रतिनिधि	सदस्य
(ड) नेपाल निजी तथा आवासीय विद्यालय सङ्गठनको अध्यक्ष वा निजले तोकेको प्रतिनिधि	सदस्य
(ढ) अभिभावक सङ्घ नेपालको अध्यक्ष वा निजले तोकेको प्रतिनिधि	सदस्य
(ण) राष्ट्रिय अभिभावक सङ्घ नेपालको अध्यक्ष वा निजले तोकेको प्रतिनिधि	सदस्य
(त) लैङ्गिकता र समावेशी शिक्षाको क्षेत्रमा कार्यरत सङ्घसंस्थाबाट केन्द्रबाट मनोनीत कम्तीमा एक जना महिलासहित तीन जना	सदस्य
(थ) गाउँपालिका राष्ट्रिय महासङ्घ र नेपाल नगरपालिका सङ्घका एक/एक जना प्रतिनिधि	सदस्य
(द) निर्देशक, समावेशी शिक्षा शाखा, केन्द्र	सदस्य सचिव

(३) सञ्जालको बैठक वर्षमा कम्तीमा चार पटक संयोजकले तोकेको मिति, समय र स्थानमा बस्नेछ।

(४) सञ्जालको बैठकमा आवश्यकताअनुसार सरोकारवाला र अपाङ्गताको क्षेत्रमा क्रियाशील सङ्घ संस्था, निकाय र विज्ञलाई आमन्त्रण गर्न सकिनेछ।

(५) सञ्जालमा मनोनीत सदस्यको पदावधि दुई वर्षको हुनेछ।

(६) सञ्जालको बैठकसम्बन्धी कार्यविधि सञ्जाल आफैले निर्धारण गरेबमोजिम हुनेछ।

(७) केन्द्रको समावेशी शिक्षा शाखाले सञ्जालको सचिवालयको रूपमा कार्य गर्नेछ।

६. **बालिका तथा समावेशी शिक्षा सञ्जालको कार्य:** दफा ५ बमोजिमको सञ्जालको कार्य देहायबमोजिम हुनेछ:

(क) बालिका, अपाङ्गता भएका तथा सीमान्तकृत बालबालिकाको समावेशी शिक्षासम्बन्धी नीतिगत विषयमा मन्त्रालयलाई सुझाव दिने,

(ख) गुणस्तरीय अनिवार्य तथा निःशुल्क आधारभूत शिक्षा र निःशुल्क माध्यमिक शिक्षाको कार्यान्वयन विषयमा पैरवी, समन्वय, सहकार्य र सहजीकरण गर्ने,

(ग) बालिका शिक्षा, लैङ्गिक समता, अपाङ्गता तथा सीमान्तकृत बालबालिकाको समावेशी शिक्षाका विषयमा मौजुदा नीति तथा कार्यक्रमको कार्यान्वयन तथा समसामयिक विषयमा पैरवी, समन्वय र सहजीकरण गर्ने,

(घ) बालिका शिक्षा, लैङ्गिक समता, अपाङ्गता तथा सीमान्तकृत बालबालिकाका विशिष्ट आवश्यकता संवोधन गर्न आवश्यक सामग्री विकास एवम् स्वीकृतीका लागि सिफारिस गर्ने,

- (ड) प्रदेश तथा स्थानीय तहको सञ्जाल गठन तथा परिचालनका लागि समन्वय एवम् सहजीकरण गर्ने,
- (च) अन्तर सञ्जाल समन्वय, सहजीकरण तथा कार्य प्रभावकारिताको लागि आवश्यक कार्य गर्ने,
- (छ) केन्द्रमा सञ्जालको लागि आवश्यक कार्यक्रम तथा योजना तयार गरी कार्यान्वयन गर्ने।

७. **प्रदेश बालिका तथा समावेशी शिक्षा सञ्जाल:** (१) बालिका, अपाङ्गता भएका तथा सीमान्तकृत बालबालिकाको शिक्षाको सुनिश्चिततामा पहुँच, सहभागिता र सिकाइ उपलब्धिमा सुधारका लागि पैरवी, समन्वय, अनुगमन तथा प्राविधिक सहयोगका लागि प्रत्येक प्रदेशमा प्रदेश बालिका तथा समावेशी शिक्षा सञ्जाल रहन सक्नेछ।

(२) उपदफा (१) बमोजिमको सञ्जाल सामान्यतया देहायबमोजिम हुने गरी गठन गर्न सकिनेछ:-

तोकैको महाशाखा प्रमुख	संयोजक
(ख) प्रमुख, शिक्षा विकास निर्देशनालय	सदस्य
(ग) प्रादेशिक शिक्षा तालिम केन्द्र प्रमुख	सदस्य
(घ) प्रदेश सरकारको महिला तथा बालबालिका हेर्ने शाखा प्रमुख	सदस्य
(ङ) प्रादेशिक महिला बालबालिका समिति प्रतिनिधि	सदस्य
(च) नेपाल शिक्षक महासङ्घको प्रतिनिधि	सदस्य
(छ) निजी तथा आवासीय विद्यालय सङ्गठनको प्रतिनिधि	सदस्य
(ज) नेपाल निजी तथा आवासीय विद्यालय सङ्गठनको प्रतिनिधि	सदस्य
(झ) अभिभावक महासङ्घको प्रदेश प्रतिनिधि	सदस्य
(ञ) अपाङ्गता, सीमान्तकृत समुदायको प्रतिनिधित्व हुने गरी कम्तीमा एक जना महिलासहित संयोजकले तोकैको तीन जना	सदस्य
(ट) शिक्षा विषय हेर्ने मन्त्रालयको लैङ्गिक सम्पर्क व्यक्ति	सदस्य
(ठ) गैरसरकारी संस्था प्रतिनिधिमध्येबाट प्रदेश सञ्जालले मनोनयन गरेका कम्तीमा एक जना महिला सहित तीन जना	सदस्य
(ड) शिक्षा विषय हेर्ने मन्त्रालयको समावेशी शिक्षा हेर्ने महाशाखा वा शाखा प्रमुख	सदस्य सचिव

(३) उपदफा (२) बमोजिम गठन हुने प्रदेश बालिका तथा समावेशी शिक्षा सञ्जालमा प्रदेश सरकारबाट प्रदेशको आवश्यकता बमोजिम परिमार्जन, थपघट तथा अन्य व्यवस्था हुन सक्नेछ।

(४) प्रदेश सञ्जालको बैठक वर्षमा कम्तीमा चार पटक संयोजकले तोकैको मिति, समय र स्थानमा बस्नेछ।

(५) प्रदेश सञ्जालको बैठकमा आवश्यकताअनुसार सरोकारवाला र अपाङ्गता तथा सीमान्तकृतको क्षेत्रमा क्रियाशील सङ्घ संस्था, निकाय र विज्ञलाई बैठकमा आमन्त्रण गर्न सकिनेछ।

(६) सञ्जालमा मनोनीत सदस्यको पदावधि दुई वर्षको हुनेछ।

(७) प्रदेश सञ्जालको बैठकसम्बन्धी कार्यविधि सञ्जाल आफैले निर्धारण गरेबमोजिम हुनेछ।

(८) प्रदेशको शिक्षा विषय हेर्ने मन्त्रालयले तोकैको महाशाखा वा शाखाले सञ्जालको सचिवालयको रूपमा कार्य गर्नेछ।

८. प्रदेश बालिका तथा समावेशी शिक्षा सञ्जालको कार्य: दफा ७ बमोजिमको प्रदेश बालिका तथा समावेशी शिक्षा सञ्जालको कार्य देहायबमोजिम हुनेछ:

- (क) प्रदेश तहमा तर्जुमा गरिने बालिका तथा समावेशी शिक्षासम्बन्धी नीतिमा सुझाव दिने,
- (ख) गुणस्तरीय अनिवार्य तथा निःशुल्क आधारभूत शिक्षा र निःशुल्क माध्यमिक शिक्षाको कार्यान्वयन विषयमा पैरवी र सहजीकरण गर्ने,
- (ग) सञ्जालको वार्षिक कार्य नीति तथा योजना तयार गरी कार्यान्वयन गर्ने,
- (घ) प्रदेशअन्तर्गत स्थानीय तहमा सञ्जाल गठन गर्न तथा क्रियाशील बनाउन सहजीकरण गर्ने,
- (ङ) स्थानीयस्तरमा सञ्जाल गठन गरी प्रभावकारी कार्य गर्ने स्थानीय तह पहिचान गरी पुरस्कृत तथा प्रोत्साहन गर्ने,
- (च) स्थानीय तहमा रहेको सञ्जाल तथा विद्यालय तहमा रहेको सञ्जाल तथा गुनासो सुनुवाइ संयन्त्रको अनुगमन गरी आवश्यक सहजीकरण गर्ने,
- (छ) बालिका तथा समावेशी शिक्षा, लैङ्गिक हिंसा, भेदभाव विरुद्ध तथा समता सम्बन्धी कार्यका लागि आवश्यक स्रोतको व्यवस्था गर्न पहल गर्ने,
- (ज) केन्द्रको बालिका तथा समावेशी शिक्षा सञ्जालबाट सिफारिस भएका विषयलाई समावेश गरी कार्यान्वयन गराउने,
- (झ) सञ्जालले पहिचान गरेका बालिका तथा समावेशी शिक्षा सम्बन्धी उपयुक्त विषयमा कार्य गर्ने।

९. स्थानीय बालिका तथा समावेशी शिक्षा सञ्जाल: (१) बालिका, अपाङ्गता भएका तथा सीमान्तकृत बालबालिकाको शिक्षाको सुनिश्चिततामा पहुँच, सहभागिता र सिकाइ उपलब्धिमा सुधारका लागि योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयन सहजीकरणका लागि स्थानीय तहमा स्थानीय बालिका तथा समावेशी शिक्षा सञ्जाल रहन सक्नेछ।

(२) उपदफा (१) बमोजिमको सञ्जाल सामान्यतया देहाय बमोजिम हुने गरी गठन गर्न सकिनेछ:-

(क) स्थानीय तहको उपप्रमुख वा उपाध्यक्ष	संयोजक	
(ख) स्थानीय तहको प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत		सदस्य
(ग) स्थानीय तहको महिला तथा बालबालिका शाखा/महाशाखा प्रमुख		सदस्य
(घ) स्थानीय तहको स्वास्थ्य शाखा/महाशाखा प्रमुख		सदस्य
(ङ) संयोजकबाट मनोनीत स्थानीय बाल क्लबका तर्फबाट एक जना बालिकासमेत दुई जना		सदस्य
(च) वडाध्यक्षमध्येबाट स्थानीय तहको प्रमुखले तोकेको एक जना		सदस्य
(छ) स्थानीय तहभित्रका अपाङ्गता भएको बालबालिकाको अभिभावकमध्येबाट संयोजकबाट मनोनीत महिला अभिभावक एक जना		सदस्य
(ज) बालिका तथा समावेशी क्षेत्रमा कार्यरत संस्थामध्येबाट स्थानीय तहबाट मनोनित कम्तीमा एक जना महिलासहित तीन जना		सदस्य
(झ) स्थानीय तहभित्रका अपाङ्गता भएका बालबालिकामध्येबाट एक बालक र एक बालिका गरी संयोजकले तोकेको दुई जना		सदस्य
(ञ) स्थानीय सञ्जालबाट मनोनीत कम्तीमा एक जना महिलासहित दुई जना सञ्चारकर्मी		सदस्य

(ट) स्थानीय तहभित्रका सामुदायिक विद्यालयको विद्यालय व्यवस्थापन समितिको अध्यक्षमध्येबाट संयोजकबाट मनोनीत एक जना	सदस्य
(ठ) स्थानीय तहभित्रका सामुदायिक विद्यालयका प्रधानाध्यापकमध्येबाट सञ्चालबाट मनोनीत प्रधानाध्यापक एक जना	सदस्य
(ड) स्थानीय तहभित्रका विशेष विद्यालय वा स्रोत कक्षा सञ्चालन भएका विद्यालयको प्रधानाध्यापकमध्ये संयोजकले मनोनीत गरेको एक जना	सदस्य
(ढ) स्थानीय तहभित्रका सामुदायिक विद्यालयको शिक्षक अभिभावक सङ्घको अध्यक्ष मध्येबाट सञ्चालको संयोजकबाट मनोनीत एक जना	सदस्य
(ण) स्थानीय तह कार्यक्षेत्र भएको नेपाल प्रहरीको कार्यालयको प्रमुख वा निजले तोकेको प्रहरी	सदस्य
(त) स्थानीय तहभित्रका विद्यालयका शिक्षकमध्येबाट संयोजकबाट मनोनीत एक जना	सदस्य
(थ) स्थानीय तहभित्रका माध्यमिक विद्यालयमध्येबाट गुनासो सुनुवाइ संयन्त्रमा भएको विद्यार्थीमध्ये संयोजकले तोकेको छात्रा एकजना	सदस्य
(द) स्थानीय कार्यपालिकाका दलित वा महिला सदस्यमध्येबाट स्थानीय तहको प्रमुखले तोकेको दुई जना	सदस्य
(ध) शिक्षा महाशाखा वा शाखा प्रमुख, स्थानीय तह	सदस्य सचिव

(३) उपदफा (२) बमोजिम गठन हुने स्थानीय बालिका तथा समावेशी शिक्षा सञ्चालमा स्थानीय तहबाट स्थानीय तहको आवश्यकता बमोजिम परिमार्जन, थपघट तथा अन्य व्यवस्थापन हुन सक्नेछ।

(४) उपदफा (२) बमोजिमको स्थानीय सञ्चालको संरक्षकको रूपमा स्थानीय तहको अध्यक्ष वा प्रमुख रहनेछ।

(५) स्थानीय सञ्चालको बैठक वर्षमा कम्तीमा चार पटक संयोजकले तोकेको मिति, समय र स्थानमा बस्नेछ।

(६) स्थानीय सञ्चालको बैठकमा आवश्यकताअनुसार स्थानीय तहभित्र स्रोत कक्षा सञ्चालन भएका विद्यालयका स्रोत शिक्षक, सरोकारवाला र अपाङ्गताको क्षेत्रमा क्रियाशील सङ्घ संस्था, र विज्ञलाई बैठकमा आमन्त्रण गर्न सकिनेछ।

(७) स्थानीय सञ्चालमा मनोनीत वा तोकिएका सदस्यको पदावधि दुई वर्षको हुनेछ।

(८) स्थानीय सञ्चालको बैठकसम्बन्धी कार्यविधि सञ्चाल आफैले निर्धारण गरेबमोजिम हुनेछ।

(९) स्थानीय तहको शिक्षा महाशाखा वा शाखाले स्थानीय सञ्चालको सचिवालयको रूपमा कार्य गर्नेछ।

१०. **स्थानीय बालिका तथा समावेशी शिक्षा सञ्चालको कार्य:** (१) दफा ९ बमोजिम गठित स्थानीय बालिका तथा समावेशी शिक्षा सञ्चालको प्रमुख कार्य देहायबमोजिम हुनेछ:

(क) विद्यालयबाहिर रहेका बालबालिका विशेष गरी बालिका, अपाङ्गता भएका बालबालिका तथा सीमान्तकृत समुदायका बालबालिकाको पहिचान गरी शिक्षाको पहुँच सुनिश्चिताका लागि पहल गर्ने,

- (ख) गुणस्तरीय अनिवार्य तथा निःशुल्क आधारभूत शिक्षा र निःशुल्क माध्यमिक शिक्षाको कार्यान्वयन गर्ने गराउने,
- (ग) विद्यालयमा अध्ययनरत विद्यार्थीको शिक्षामा पहुँच, निरन्तरता, सहभागिता र सिकाइ सुनिश्चित गर्न सहजीकरण गर्ने, विद्यालयमा उपयुक्त सिकाइ वातावरण तयार गर्न सहजीकरण गर्ने,
- (घ) विद्यालयमा अध्ययनरत बालबालिकाको सहभागिता र सिकाइ उपलब्धि अभिवृद्धिमा आवश्यक समन्वय, सहकार्य एवम् सहजीकरण गर्ने,
- (ङ) विद्यालयमा गुनासो सुनुवाइसम्बन्धी व्यवस्था गर्ने कार्यमा सहजीकरण गर्ने तथा विद्यालयबाट सिफारिस भई आएका वा जानकारीमा आएका गुनासोको समाधान एवम् समाधानका लागि सम्बन्धित निकायमा सम्प्रेषण गर्ने कार्यमा सहजीकरण गर्ने,
- (च) शिक्षामा समता र समानताको प्रवर्धन गर्दै मानवीय गरिमाको रक्षाका लागि पहल गर्ने,
- (छ) बालिका, अपाङ्गता भएका तथा सीमान्तकृत समुदायका बालबालिकाको समावेशिता, वैयक्तिक सिकाइ आवश्यकता र विविधताको सम्मानको लागि सरोकारवालालाई अभिप्रेरित गर्ने,
- (ज) कठिनाइ तथा जोखिममा रहेका वर्गको शैक्षिक अधिकार सुनिश्चित गर्न शैक्षिक प्रणालीमा उचित अनुकूलन वातावरण तयार गर्न पहल गर्ने,
- (झ) स्थानीय सञ्जालबाट वार्षिक रूपमा सम्पादित कार्य सम्बन्धी प्रतिवेदन स्थानीय तहको अध्यक्ष वा प्रमुख समक्ष पेश गर्ने,
- (ञ) प्रचलित कानूनबमोजिम बालिका तथा सामावेशी शिक्षा सम्बन्धमा निर्धारित कार्य सम्पादन गर्ने,
- (ट) बालिका तथा समावेशी शिक्षासँग सम्बन्धित विषयमा स्थानीय सञ्जालबाट सम्पादन हुने गरी निर्धारण भई आएका विषयको सम्पादन गर्ने,
- (ठ) विद्यालयमा हुन सक्ने हिंसा, शोषण र दुर्व्यवहार रोकथाम गर्ने तथा सोबाट बालबालिकामा पर्न सक्ने प्रभाव सम्बन्धी सचेतना, समन्वय, सहजीकरण गर्ने
- (ड) केन्द्र तथा प्रदेश सञ्जालबाट सिफारिस भएका विषयलाई समावेश गरी कार्यान्वयन गराउने,
- (ढ) सम्बन्धित विषयक्षेत्रमा स्थानीय सञ्जालबाट सम्पादन हुन पर्ने वा स्थानीय तहबाट आवश्यक देखेका कार्य गर्ने।

११. विद्यालयस्तरीय बालिका तथा समावेशी शिक्षा सञ्जाल: (१) प्रत्येक विद्यालयमा विद्यालयस्तरीय बालिका तथा समावेशी शिक्षा सञ्जाल रहनेछ।

(२) उपदफा (१) बमोजिमको विद्यालय स्तरीय बालिका तथा समावेशी शिक्षा सञ्जालको गठन देहाय बमोजिम हुनेछ:-

- (क) विद्यालय व्यवस्थापन समितिको अध्यक्ष वा निजले तोकेको
विद्यालय व्यवस्थापन समितिको सदस्य- संयोजक
- (ख) विद्यालय रहेको वडाको महिला सदस्य एक जना सदस्य
- (ग) विद्यालयको प्रधानाध्यापक: सदस्य

(घ) महिला शिक्षकमध्येबाट संयोजकले तोकेको एक जना	सदस्य
(ङ) शिक्षक अभिभावक सङ्घबाट तोकिएका एक जना महिलासहित दुई जना	सदस्य
(च) बाल क्लबबाट तोकिएका एक जना बालिका सहित दुई जना	सदस्य
(छ) विद्यालय रहेको वडामा क्रियाशील संघ संस्थाबाट कम्तीमा एक जना महिला सहित समितिले मनोनीत गरेको दुई जना	सदस्य
(ज) अपाङ्गता भएका वा सीमान्तकृत समुदायका बालबालिकाका अभिभावक मध्येबाट समितिले मनोनीत गरेको कम्तीमा एक महिलासहित दुई जना	सदस्य
(झ) विद्यालयमा अध्ययनरत बालबालिकामध्येबाट समितिको संयोजकले तोकेको कम्तीमा एक छात्रा रहने गरी दुई जना	सदस्य
(ञ) गुनासो सुनुवाइ संयन्त्रमा प्रतिनिधित्व गर्ने विद्यार्थी मध्येबाट एक जना छात्रा सहित दुई जना	सदस्य
(ट) सामुदायिक स्वयंसेवक महिला/ किशोरीमध्येबाट सञ्चालले मनोनीत गरेको एक जना	सदस्य
(ठ) विद्यालय नर्स वा स्थानीय स्वास्थ्य स्वयम् सेविका	सदस्य
(ड) लैङ्गिक सम्पर्क शिक्षक	सदस्य सचिव
- (३) स्रोत कक्षा सञ्चालित विद्यालयको हकमा विद्यालयस्तरीय बालिका तथा समावेशी शिक्षा सञ्चालमा स्रोत शिक्षकलाई सदस्यको रूपमा संयोजकले मनोनयन गर्नु पर्नेछ।
- (४) विद्यालय स्तरीय सञ्चालको बैठक वर्षमा कम्तीमा चार पटक संयोजकले तोकेको मिति, समय र स्थानमा बस्नेछ।
- (५) विद्यालयस्तरीय बालिका तथा समावेशी शिक्षा सञ्चालको बैठकमा आवश्यकताअनुसार सरोकारवाला र अपाङ्गताको क्षेत्रमा क्रियाशील सङ्घ संस्था, निकाय र विज्ञलाई आमन्त्रण गर्न सकिनेछ।
- (६) विद्यालयस्तरीय बालिका तथा समावेशी शिक्षा सञ्चालको मनोनीत सदस्यको पदावधि दुई वर्षको हुनेछ।
- (७) विद्यालयस्तरीय बालिका तथा समावेशी शिक्षा सञ्चालको बैठकसम्बन्धी व्यवस्था सञ्चाल आफैले निर्धारण गरेबमोजिम हुनेछ।

१२. **विद्यालयस्तरीय बालिका तथा समावेशी शिक्षा सञ्चालबाट सम्पादन हुने कार्य:** दफा ११ बमोजिमको विद्यालयस्तरीय बालिका तथा समावेशी शिक्षा सञ्चालबाट बालिका, अपाङ्गता भएका तथा सीमान्तकृत समुदायका बालबालिकाको समावेशी शिक्षा सम्बन्धमा देहाय बमोजिमका कार्य सम्पादन हुनेछ:

- (क) शिक्षक तथा विद्यार्थी आचार संहितामा बालबालिका तथा समावेशी शिक्षा विषयसमेत समावेश गरी निर्माण तथा कार्यान्वयन गर्ने गराउने,
- (ख) बालिका शिक्षाको हक सुनिश्चितताका लागि विद्यालय सुधार योजनामा स्थानीय तहको बालिका तथा समावेशी शिक्षा सञ्चालबाट सिफारिस भएका विषयलाई समावेश गरी कार्यान्वयन गराउने,
- (ग) विद्यार्थीको प्रारम्भिक लेखाजोखामार्फत अपाङ्गताको पहिचान गरी आवश्यक सेवाका लागि सहयोग तथा सिफारिस गर्ने,

- (घ) विद्यालयमा अपाङ्गता भएका विद्यार्थीका लागि अपाङ्गता मैत्री वातावरण सिर्जनाका लागि अवरोधमुक्त विद्यालय क्षेत्र निर्माण गर्ने तथा वैयक्तिक शिक्षण योजना तयार गराई कार्यान्वयन गर्ने,
- (ङ) वैकल्पिक शिक्षा मार्फत पढाइ पूरा गरेका बालबालिकालाई विद्यालय भर्ना गर्ने तथा सिकाइ निरन्तरतामा सहयोग गर्ने,
- (च) विद्यालयस्तरीय गुनासो सुनुवाइ कार्यान्वयनका लागि कानुनी व्यवस्थाबमोजिम सुझाव पेटिका व्यवस्थापन तथा कार्यान्वयन गर्ने गराउने,
- (छ) गुणस्तरीय अनिवार्य तथा निःशुल्क आधारभूत शिक्षा र निःशुल्क माध्यमिक शिक्षाको कार्यान्वयन गर्ने गराउने,
- (ज) बालिका, अपाङ्गता भएका तथा सीमान्तकृत बालबालिकाको समावेशी शिक्षा सम्बन्धी विद्यमान नीति, योजना तथा कार्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि सम्बन्धित निकायसँग समन्वय गर्ने र आवश्यकता अनुसार साझेदारी तथा सहकार्य गर्ने,
- (झ) विद्यालय तथा समुदायस्तरमा बालिकामाथि भएको लैङ्गिक हिंसा न्यूनीकरणका लागि सम्बन्धित निकायमा समन्वय गर्ने,
- (ञ) बालिका तथा समावेशी शिक्षा अन्तर्गत सामाजिक तथा सांस्कृतिक बाधालाई समाधान गर्न आवश्यक समन्वय र सहकार्य गर्ने,
- (ट) बालिका तथा समावेशी शिक्षा सञ्जालमा सिफारिस भएकामध्ये विद्यालयबाट समाधान गर्न नसकिने विषयको सम्बन्धमा स्थानीय तहको योजना तथा कार्यक्रममा समावेश गर्न समन्वय गर्ने,
- (ठ) बालिकामैत्री वातावरण निर्माणमा सहजीकरण गर्ने तथा वास(WASH) सुविधा सहितको शौचालय, सेनिटरी प्याड, विद्यालय दिवा खाजा कार्यक्रम, छात्रवृत्ति, स्वास्थ्य सेवा, आदिको प्रभावकारी कार्यान्वयनमा सहजीकरण गर्ने,
- (ड) विद्यालयमा बालिका, सीमान्तकृत समुदायका बालबालिका र अपाङ्गता भएका बालबालिकाको पठन पाठनका लागि उपयुक्त वातावरण सृजना गर्न सहयोग गर्ने,
- (ढ) लैङ्गिक हिंसा तथा दुर्व्यवहार, बालविवाह, विपद् जोखिम न्यूनीकरण आदि विषयमा सचेतना, अभिमुखीकरण गर्ने गराउने,
- (ण) जोखिम, हेपाड, हिंसा तथा उत्पीडन आदि जस्ता घटनाको न्यूनीकरण तथा समाधान गर्न स्थानीय सहयोग समूह र संस्थाको सम्पर्क विवरण तयार राख्ने र सम्बोधन गर्ने प्रक्रियाबारे बाल क्लब/किशोर तथा किशोरी समूहका सदस्यलाई अभिमुखीकरण गर्ने,
- (त) बालबालिकाको विशिष्ट आवश्यकता सम्बोधनका लागि विद्यालय व्यवस्थापन समिति, शिक्षक अभिभावक सङ्घ र प्रधानाध्यापक समक्ष पु-याउन सहयोग गर्ने,
- (थ) विद्यालय र विद्यालय स्तरीय सञ्जालको सहयोगमा बालबालिकालाई नेतृत्व सीप, परिचालन, सचेतना र सामुदायिक विकास जस्ता विषयसम्बन्धी क्षमता विकास कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने,
- (द) विद्यालयमा कठिन परिस्थितिमा रहेका बालिका, सीमान्तकृत समुदाय र अपाङ्गता भएका विद्यार्थीको विस्तृत व्यक्तिगत विवरण एकीकृत शैक्षिक व्यवस्थापन सूचना प्रणालीमा अद्यावधिक गर्ने,

- (ध) स्थानीय तहको समन्वयमा विद्यालय बाहिर रहेका बालबालिकाको तथ्याङ्क सङ्कलन गर्ने,
- (न) सञ्जालको बैठकमा भएका छलफल र निर्णयको कार्यान्वयन स्थितिको पहिचान तथा समीक्षा गर्ने र थप प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि सुझाव उपलब्ध गराउने
- (न) गुनासो सुनुवाई समिति/ बाल क्लब/किशोर तथा किशोरी समूह, लैङ्गिक सम्पर्क व्यक्ति, प्र.अ./शिक्षक तथा शिक्षण सिकाइ सम्बन्धमा भएको उपलब्धि तथा प्रगति विवरणको समीक्षा गरी आवश्यक मार्गनिर्देशन र सल्लाह प्रदान गर्ने,
- (प) सञ्जालको कार्यविवरण भित्रका विषयसँग सम्बन्धित क्रियाकलापमा पारदर्शिता, जवाफदेहिता र प्रभावकारीताका लागि समय समयमा अनुगमन तथा समीक्षा गरी प्रतिवेदन तयारी र संप्रेषण गर्ने।

परिच्छेद-४

लैङ्गिक सम्पर्क शिक्षक

१३. लैङ्गिक सम्पर्क शिक्षकको काम, कर्तव्य तथा जिम्मेवारी: (१) अन्यत्र उल्लेख भएका कार्य जिम्मेवारीका अतिरिक्त लैङ्गिक सम्पर्क शिक्षकको काम, कर्तव्य तथा जिम्मेवारी देहायबमोजिम हुनेछः-

- (क) विद्यालयस्तरीय सञ्जालको नियमित बैठक गराउन अध्यक्षसँग समन्वय गर्ने र बैठकमा भएका छलफल र निर्णय कार्यान्वयनका लागि विद्यालयका सरोकारवालासँग परामर्श तथा समन्वय गर्ने,
- (ख) बैठकबाट आएका मुद्दाको सम्बोधन तथा समस्याको समाधानका लागि पहल गर्ने,
- (ग) विद्यालयस्तरीय सञ्जालको निर्णयबमोजिम सम्बन्धित सरोकारवाला संस्था र व्यक्तिसँग समन्वय गरी स्रोत व्यवस्थापन तथा योजना निर्माण र कार्यान्वयनमा सहयोग गर्ने,
- (घ) लैङ्गिक तथा सामाजिक समावेशीकरणका विषयवस्तुलाई विद्यालयमा निर्माण हुने आचारसंहितामा समावेश गर्न परामर्श र सहयोग गर्ने,
- (ङ) विद्यालयको भौतिक संरचना तथा अध्ययन अध्यापन विधिलाई लैङ्गिक तथा अपाङ्गतामैत्री बनाउन सहजीकरण गर्ने तथा सञ्जाललाई सक्रिय बनाउन समन्वय गर्ने,
- (च) विद्यालयमा विद्यालय व्यवस्थापन समिति, शिक्षक अभिभावक सङ्घ तथा स्थानीय सङ्घसंस्थासँग समन्वय गरी लैङ्गिक संवेदनशीलता, लैङ्गिक समानताका विषयमा जनचेतना अभिवृद्धि र क्षमता विकासका कार्य गर्ने,
- (छ) विद्यालयमा गुनासो सुनुवाइको व्यवस्थापनमा सहजीकरण गर्ने र गुनासोको उचित सम्बोधनका लागि समन्वय गर्ने,
- (ज) सञ्जालको कार्यविवरणमा भएका विषयको कार्यान्वयन गर्नका लागि संयोजक तथा प्रधानाध्यापक र बाल क्लबसँग समन्वय तथा परामर्श गरी प्रभावकारीताका लागि पहल गर्ने।

परिच्छेद-५

विभिन्न निकायको भूमिका

१४. मन्त्रालयको भूमिका: बालिका तथा समावेशी शिक्षा सम्बन्धमा मन्त्रालयको भूमिका देहाय बमोजिम हुनेछः

- (क) बालिका तथा समावेशी शिक्षासम्बन्धी नीति निर्माण, अन्तर मन्त्रालय समन्वय गर्ने,

- (ख) विभिन्न स्तर तथा तहमा हुने सञ्जालको गठन, सञ्चालन एवम् व्यवस्थापनका साथै यस्ता सञ्जालबाट हुने कार्यक्रममा विभागीय निकायको सहकार्य, सहभागिता, सुनिश्चित गर्न आवश्यक सहजीकरण गर्ने र केन्द्रलाई सोको लागि निर्देशन दिने,
- (ग) राष्ट्रियस्तरमा थप सहयोग उपलब्ध गराउनुपर्ने वर्गको पहिचान तथा सहयोगका लागि स्रोतको व्यवस्थापन गर्ने गराउने,
- (घ) प्रदेश, स्थानीय तह र विद्यालयस्तरमा गठित सञ्जालको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि आवश्यक मार्गदर्शन, अनुगमन तथा सहजीकरण गर्ने गराउने,
- (ङ) मन्त्रालयले पहिचान गरेका बालिका तथा समावेशी शिक्षा सञ्जालका विषयमा आवश्यक अन्य व्यवस्था मिलाउने।

१५. केन्द्रको भूमिका: बालिका तथा समावेशी शिक्षा सञ्जालका सम्बन्धमा केन्द्रको भूमिका देहायबमोजिम हुनेछ:

- (क) केन्द्र, प्रदेश र स्थानीय तहमा सञ्जालको गठन सञ्चालन एवम् व्यवस्थापनका लागि सहजीकरण गर्ने,
- (ख) लैङ्गिक एवम् समावेशी शिक्षासम्बन्धी विषयहरू आवधिक योजना, रणनीतिक योजना तथा कार्यक्रममा आवद्ध गर्ने गराउने,
- (ग) प्रदेश सरकार, स्थानीय तह तथा विद्यालयका लागि आवश्यक नमुना कार्यविधि एवम् कार्यढाँचा विकास गरी कार्य प्रभावकारिताका लागि सहजीकरण गर्ने,
- (घ) सबै प्रकृतिका सञ्जालका सरोकारवालाको कार्यको अनुगमन सहजीकरण निर्देशन र क्षमता विकास गर्ने गराउने,
- (ङ) लैङ्गिक सम्पर्क व्यक्तिको कार्यजिम्मेवारी तोक्ने, विभागीय बैठक आयोजना गर्ने र सबै तहमा सञ्जाल परिचालन एवम् समन्वय गर्ने,
- (च) केन्द्रीय सञ्जालको कार्यसम्पादन सञ्चालन तथा समन्वयको लागि सचिवालयको भूमिका निर्वाह गर्ने,
- (छ) केन्द्रीय सञ्जालको प्रोफाइल तयार गर्ने, अन्तर सञ्जाल समन्वय, सूचना सम्प्रेषण र प्रतिवेदन गर्ने गराउने,
- (ज) प्रदेश, स्थानीय तह तथा विद्यालयस्तरका सञ्जालका लागि सूचक विकास एवम् एकीकृत अनुगमन प्रणालीमा सूचक समावेश गर्ने गराउने,
- (झ) सामग्री विकास, स्वीकृति तथा प्रबोधीकरणको व्यवस्था मिलाउने,
- (ञ) लैङ्गिक एवम् समावेशी शिक्षाका लागि काम गर्ने सङ्घ संस्था निकाय तथा साझेदारको पहिचान अनुगमन तथा एकीकृत प्रतिवेदनको व्यवस्था मिलाउने,
- (ट) प्रदेश, स्थानीय तह र विद्यालयस्तरमा गठित सञ्जालबीच समन्वय र सहजीकरण गर्ने।

१६. प्रदेशको शिक्षा हेर्ने मन्त्रालयको भूमिका: बालिका तथा समावेशी शिक्षा सम्बन्धी सञ्जालको सम्बन्धमा प्रदेशको भूमिका देहायबमोजिम हुनेछ:

- (क) लैङ्गिक एवम् समावेशी शिक्षासम्बन्धी प्रदेश-अन्तर मन्त्रालय समन्वय गर्ने गराउने,
- (ख) प्रदेशस्तरका सञ्जालको गठन, सञ्चालन एवम् व्यवस्थापनमा आवश्यक निर्देशन दिने,
- (ग) प्रदेश स्थित सञ्जालबाट सिफारिस भई आएका विषयलाई विश्लेषण गर्ने, प्राथमिकीकरण गर्ने र सम्बोधन गर्ने गराउने,

- (घ) लैङ्गिक एवम् समावेशी शिक्षासम्बन्धी विषय प्रदेशस्तरका आवधिक योजना, रणनीतिक योजना तथा कार्यक्रममा आबद्ध गर्ने गराउने,
- (ङ) प्रदेश सञ्जाल तथा स्थानीय र विद्यालयस्तरीय सञ्जालको कामको अनुगमन तथा सहजीकरण गर्ने,
- (च) केन्द्रबाट अनुरोध भई आएका समावेशी शिक्षा सम्बन्धी विषय कार्यान्वयनमा सहयोग, समन्वय र सहजीकरण गर्ने।

१७. **इकाईको भूमिका:** बालिका तथा समावेशी शिक्षा सम्बन्धी सञ्जाल गठन र परिचालनमा सम्बन्धित जिल्ला स्थित इकाईको भूमिका देहायबमोजिम हुनेछः

- (क) स्थानीय तह र विद्यालयस्तरीय सञ्जाल गठन र परिचालनमा समन्वय, सहजीकरण गर्ने र प्राविधिक सहायता उपलब्ध गराउने,
- (ख) स्थानीय तह र विद्यालयस्तरीय सञ्जालको गतिविधि अनुगमन गर्ने,
- (ग) स्थानीय र विद्यालयस्तरीय सञ्जालको कार्यसम्पादनका लागि प्राविधिक सहयोग तथा सहजीकरण गर्ने,
- (घ) स्थानीय तहको सञ्जालको गतिविधिसम्बन्धी प्रगति प्रतिवेदन सङ्कलन, समीक्षा गरी स्थानीय तहलाई सुझाव उपलब्ध गराउने तथा प्रदेश र केन्द्रलाई सोको जानकारी दिने।

१८. **स्थानीय तहको भूमिका:** बालिका तथा समावेशी शिक्षा सञ्जाल सम्बन्धमा सम्बन्धित स्थानीय तहको भूमिका देहाय बमोजिम हुनेछः

- (क) नेपाल सरकार, मन्त्रालय तथा प्रदेश सरकारबाट जारी मापदण्ड वा कार्यविधि अनुकूल हुने गरी सबै बालबालिकाको शिक्षामा पहुँच, निरन्तरता र सिकाइ सुनिश्चितताका लागि सञ्जाल गठन तथा सञ्चालन कार्यविधि विकास गर्ने,
- (ख) स्थानीय तहमा गठन भएका सञ्जालको कार्यजिम्मेवारी तोक्ने र सोअनुसारको कार्य गर्ने गराउने,
- (ग) सञ्जालको गठन गर्दा अपाङ्गता, लैङ्गिकता, सीमान्तीकृत वर्गलगायतको अर्थपूर्ण सहभागीताको सुनिश्चितता हुने व्यवस्था मिलाउने,
- (घ) विद्यालयस्तरमा सञ्जाल गठनका लागि सहजीकरण र सहयोग गर्ने,
- (ङ) सञ्जाल सञ्चालन एवम् व्यवस्थापनका लागि आवश्यक पर्ने स्रोतको व्यवस्था मिलाउने,
- (च) स्थानीय तहको शिक्षा योजनामा बालिका तथा समावेशी शिक्षाका लागि सञ्जालको प्रावधान मिलाउने,
- (छ) बालिका तथा समावेशी शिक्षासम्बन्धी सूचक विकास गरी अनुगमन एवम् निरीक्षण गर्ने गराउने,
- (ज) विद्यालयस्तरीय सञ्जालबाट प्राप्त सुझाव एवम् सिफारिस कार्यान्वयनको व्यवस्था मिलाउने,
- (झ) विशेष सहयोग उपलब्ध गराउनुपर्ने वर्ग, क्षेत्र एवम् लक्षित समूह पहिचान गरी सहयोग उपलब्ध गराउने व्यवस्था मिलाउने,

- (ज) स्थानीय तहभित्र रहेका बालिका, अपाङ्गता भएका बालबालिका, सीमान्तकृत बालबालिकाको तथ्याङ्क अद्यावधिक गर्न लेखाजोखा गर्ने र आवश्यकतामा आधारित सहयोग उपलब्ध गराउने व्यवस्था मिलाउने,
- (ट) विद्यालय तथा सञ्जालबाट सिफारिस भई आएका विषयलाइ विश्लेषण गर्ने, प्राथमिकीकरण गर्ने र सम्बोधन गर्ने गराउने,
- (ठ) स्थानीय तह तथा विद्यालय स्तरीय सञ्जालका सरोकारवालाको कार्यको अनुगमन सहजीकरण र क्षमता विकास गर्ने गराउने,
- (ड) विद्यालयस्तरीय सञ्जालमा विद्यालय नर्सको सहभागिता वा स्वास्थ्य संस्थासँग विद्यालयको आबद्धता सुनिश्चितता गर्ने गराउने,
- (ढ) लैङ्गिक तथा समावेशी शिक्षासम्बन्धी सचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने गराउने,
- (ण) स्थानीय तहमा अपाङ्गता तथा लैङ्गिक उत्तरदायी नीति, कार्यक्रम तथा बजेट व्यवस्था गर्ने गराउने,
- (त) स्थानीय तहले आवश्यक देखेका अन्य कार्य।

१९. **विद्यालयको भूमिका:** बालिका तथा समावेशी शिक्षा सञ्जाल सम्बन्धमा सम्बन्धित विद्यालयको भूमिका देहायबमोजिम हुनेछ:

- (क) स्थानीय तहले तोकेबमोजिम विद्यालय सेवा क्षेत्रभित्रका बालबालिकाको शिक्षामा पहुँच, निरन्तरता र सिकाइ सुनिश्चितताका लागि विद्यालयस्तरीय सञ्जाल गठन तथा सञ्चालन गर्ने,
- (ख) विद्यालयमा कार्यरत महिला शिक्षक कर्मचारी मध्येबाट लैङ्गिक सम्पर्क शिक्षक तोक्ने र काममा लगाउने,
- (ग) विद्यालयमा गुनासो सुनुवाइ संयन्त्रलाई क्रियाशील बनाउने र आएका गुनासो सम्बोधन र आवश्यकता अनुसार सिफारिस गरी स्थानीय तहमा पठाउने,
- (घ) विद्यालय स्तरीय सञ्जालको गठन गर्दा अपाङ्गता, लैङ्गिकता, सीमान्तीकृत वर्ग लगायतको सहभागिताको सुनिश्चितता गर्ने,
- (ङ) विद्यालय सुधार योजनामा लैङ्गिक तथा समावेशी शिक्षाका लागि सञ्जालको प्रावधान समावेश गर्ने,
- (च) लैङ्गिक तथा समावेशी शिक्षा व्यवस्थापनका लागि स्थानीय सङ्घ संस्था, अभिभावक, नागरिक समाज लगायतसँग समन्वय सहकार्य र साझेदारी गर्ने,
- (छ) विद्यालयस्तरीय सञ्जालबाट प्राप्त सुझाव एवम् सिफारिस कार्यान्वयनको व्यवस्था मिलाउने,
- (ज) बालिका, अपाङ्गता तथा सीमान्तकृत बालबालिकाको विद्यालय शिक्षामा नियमितताका लागि प्रेरित गर्ने,
- (झ) विशेष सहयोग उपलब्ध गराउनुपर्ने वर्ग, क्षेत्र एवम् लक्षित समूह पहिचान गरी सहयोग उपलब्ध गराउने,
- (ञ) विद्यालयभित्र रहेका अपाङ्गता तथा सीमान्तीकृत बालबालिकाको तथ्याङ्क अद्यावधिक गर्न लेखाजोखा गर्ने र आवश्यकतामा आधारित सहयोग उपलब्ध गराउन व्यवस्था मिलाउने र स्थानीय तहसँग समन्वय गर्ने,

- (ट) विद्यालयलाई हिंसामुक्त क्षेत्रको रूपमा विकास गरी सहज सिकाइ वातावरण निर्माण गर्ने,
- (ठ) विद्यालय व्यवस्थापन समिति, शिक्षक अभिभावक सङ्घ तथा सञ्जालसँग सहकार्य समन्वय गरी बालिका, अपाङ्गता भएका तथा सीमान्तकृत बालबालिकालाई नियमित विद्यालयमा आउने वातावरण तयार गर्ने,
- (ड) किशोर किशोरीमाथि हुन सक्ने दुर्व्यवहार हिंसा, शोषण, विभेदविरुद्ध सचेतना विकास गर्ने तथा बाल क्लब परिचालन गर्ने,
- (ढ) विद्यालय तथा सञ्जालबाट सिफारिस भई आएका विषयको विश्लेषण गर्ने, प्राथमिकीकरण गर्ने र सम्बोधन गर्ने गराउने,
- (ण) विद्यालयस्तरीय सञ्जालका सरोकारवालाको कार्यको अनुगमन सहजीकरण र क्षमता विकास गर्ने गराउने,
- (त) विद्यालयस्तरीय सञ्जालमा विद्यालय नर्सको सहभागिता वा स्वास्थ्य संस्थासँग विद्यालयको आबद्धता सुनिश्चित गर्ने गराउने,
- (थ) लैङ्गिक तथा समावेशी शिक्षासम्बन्धी सचेतनामूलक कार्यक्रम विद्यालयमा सञ्चालन गर्ने गराउने,
- (द) विद्यालयमा हुने नियमित कार्यक्रम तथा अतिरिक्त क्रियाकलापमा बालिका, अपाङ्गता तथा सीमान्तकृत बालबालिकालाई सहभागिताका लागि विशेष प्राथमिकता दिने,
- (ध) सञ्जालको गठन गर्दा बालिका, अपाङ्गता र सीमान्तीकृत समुदायका बालबालिकाको सहभागिताको सुनिश्चित गर्ने गराउने,
- (न) स्थानीय तहले निर्देश गरेका बालिका तथा समावेशी शिक्षासम्बन्धी अन्य विषय।

परिच्छेद-६

सञ्जालबीचको अन्तरसम्बन्ध

२०. अन्तर सञ्जाल समन्वय : (१) बालिका तथा समावेशी शिक्षा सम्बन्धी केन्द्रीय, प्रदेश, स्थानीय तह तथा विद्यालयबीचमा अन्तर सञ्जाल सम्बन्ध कायम हुनेछ।
- (२) स्थानीय तहबीच तथा अन्तर विद्यालयगत रूपमा लैङ्गिक तथा समावेशी शिक्षाको प्रवर्धनका सम्बन्धमा अन्तर सम्बन्ध कायम गर्न सकिनेछ।
- (३) केन्द्रीय, प्रदेश तथा स्थानीय तह र विद्यालयस्तरीय सञ्जाल अन्तरसम्बन्धित हुनेछन्।
- (४) केन्द्रीय सञ्जालका निर्णय प्रदेश तथा स्थानीय तहका सञ्जालमा र स्थानीय तह तथा प्रदेश तहका सञ्जालका प्रगति तथा विवरण र उपलब्धी क्रमशः प्रदेश तथा केन्द्रको सञ्जालमा पठाउने व्यवस्था मिलाई एकीकृत अभिलेख रहने व्यवस्था मिलाइनेछ। ।
- (५) स्थानीय तहका सञ्जालका निर्णय विद्यालयस्तरका सञ्जालमा पठाई विद्यालयस्तरमा भएका गतिविधिको सूचना तथा प्रतिवेदन स्थानीय तहमा पठाइनेछ।
२१. अन्तर सञ्जाल सम्बन्धका आधार : (१) लैङ्गिक एवम् समावेशी शिक्षा सम्बन्धमा केन्द्रीय, प्रदेश तथा स्थानीय तहबीचमा हुने अन्तर सञ्जाल सम्बन्धका आधार सरोकारवालाको भूमिका, प्रहरी, स्वास्थ्य संस्था, विकास साझेदार, नागरिक समाज तथा विद्यालय तहमा बालबालिकालाई हिंसा तथा कानुनी व्यवस्थाका बारेमा बालबालिकामा चेतनाको अभिवृद्धि गर्नु हुनेछ।

(२) यौन हिंसा तथा शून्य सहनशीलता रहने हिंसा आदिमा उजुरी, गुनासो तथा जाहेरीमा तत्काल पीडितलाई सुरक्षा, संरक्षण तथा कानुनी उपचारमा प्रचलित कानूनबमोजिम सहयोग र सहजीकरण गरी समाजमा शान्ति तथा सुरक्षा कायम गरी सुरक्षित र संरक्षित वातावरण कायम गर्नु हुनेछ।

(३) यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य अधिकारको बारेमा सचेतना जगाई विद्यालय तथा स्थानीय तहमा गठन हुने सञ्जालमा भाग लिने, सल्लाह सुझाव दिने र आवश्यक पैरवी गरी गराई शिक्षण सिकाईलाई बालबालिका मैत्री कायम गर्नु हुनेछ।

परिच्छेद-७

विविध

२२. **प्रतिवेदन पेस गर्नु पर्ने:** (१) विद्यालय तथा स्थानीय तहको सञ्जालले अनुसूची-१ बमोजिमको ढाँचामा आफ्नो विद्यालय तथा स्थानीय तहको सञ्जालमार्फत भएका कार्यको प्रतिवेदन तयार गरी त्रैमासिक रूपमा स्थानीय तहमा पठाउनु पर्नेछ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम प्राप्त भएका प्रतिवेदनको आधारमा स्थानीय तहले अनुसूची-२ बमोजिमको ढाँचामा अर्धवार्षिक प्रतिवेदन तयार गरी सम्बन्धित इकाई र प्रदेश स्तरीय सञ्जालमा पठाउने व्यवस्था हुनेछ।

(३) इकाइले स्थानीय तहमार्फत उपदफा (२) बमोजिम प्राप्त विवरणलाई एकीकृत गरी अनुसूची-३ बमोजिमको ढाँचामा संक्षिप्त वार्षिक प्रतिवेदन तयार गरी केन्द्रमा पठाउनु पर्नेछ।

(४) प्रदेश सञ्जालले सम्पादन गरेका कार्यको वार्षिक प्रतिवेदन तयार गरी अनुसूची- ४ बमोजिमको ढाँचामा केन्द्रमा पठाई एकीकृत विवरणको व्यवस्थापनलाई सहजीकरण गर्ने व्यवस्था मिलाइनेछ।

२३. **एकीकृत शैक्षिक सूचना व्यवस्थापन प्रणालीको उपयोग गर्न सक्ने:** (१) यस मापदण्ड बमोजिम बालिका, सीमान्तकृत समुदाय तथा अपाङ्गता भएका बालबालिकाको शिक्षामा पहुँच, सहभागिता र निरन्तरतामा सुधारका सम्बन्धमा सञ्जाल निर्माण गरी कार्य सम्पादन गर्दा एकीकृत शैक्षिक सूचना व्यवस्थापन प्रणालीको प्रयोग गर्न सकिनेछ।

(२) उपदफा (१) बमोजिमको एकीकृत शैक्षिक सूचना व्यवस्थापन प्रणालीको प्रयोगमा केन्द्रले सहजीकरण गर्नेछ।

२४. **समीक्षा गर्नु पर्ने:** सञ्जालले बालिका, सीमान्तकृत समुदाय तथा अपाङ्गता भएका बालबालिकाको शिक्षामा पहुँच, सहभागिता र निरन्तरतामा भएका कार्यक्रमको समीक्षा वार्षिक रूपमा गर्नु पर्नेछ।

२५. **बाधा अड्काउ फुकाउन सकिने:** यस मापदण्डको कार्यान्वयनमा कुनै बाधा अड्काउ परेमा मन्त्रालयले त्यस्तो बाधा अड्काउ फुकाउन सक्नेछ।

२६. **यसै मापदण्डबमोजिम हुने:** यस मापदण्डमा उल्लेख भएका विषय प्रचलित कानूनमा उल्लेख भएको भए सोहीबमोजिम र उल्लेख नभएको विषयमा यसै मापदण्डबमोजिम हुनेछ।

अनुसूची-१

(दफा २२ को उपदफा (१) सँग सम्बन्धित)

विद्यालय तथा स्थानीय सञ्जालले त्रैमासिक रूपमा स्थानीय तहमा पठाउने प्रतिवेदनको ढाँचा

विद्यालय/स्थानीय सञ्जाल:

ठेगाना:

क्र.सं.	छलफल गरिएका विषय	समाधान गरिएका विषय	सिफारिस गरिएका विषय र निकाय	सम्पादन गरिएका कार्य	उपलब्धि र चुनौती

दस्तखत:

नाम:

लैङ्गिक सम्पर्क व्यक्ति । शिक्षा शाखा प्रमुख:

मिति:

अनुसूची-२

(दफा २२ को उपदफा (२) सँग सम्बन्धित)

स्थानीय तहले इकाई तथा प्रदेश बालिका तथा समावेशी शिक्षा सञ्जालमा अर्ध वार्षिक रूपमा पठाउने प्रतिवेदनको ढाँचा

स्थानीय तह:

क्र.सं.	छलफल गरिएका विषय	समाधान गरिएका विषय	सिफारिस गरिएका विषय र निकाय	सम्पादन गरिएका कार्य	उपलब्धि र चुनौती

दस्तखत:

नाम:

शिक्षा शाखा प्रमुख:

मिति:

अनुसूची-३

(दफा २२ को उपदफा (३) सँग सम्बन्धित)

शिक्षा विकास तथा समन्वय इकाईले केन्द्रमा पठाउने वार्षिक प्रतिवेदनको ढाँचा

जिल्ला:

क्र.सं.	जिल्लाअन्तर्गतका स्थानीय तहको नाम	छलफल गरिएका विषय	समाधान गरिएका विषय	सिफारिस गरिएका विषय र निकाय	सम्पादन गरिएका कार्य	उपलब्धि र चुनौती

--	--	--	--	--	--	--

दस्तखतः

इकाई प्रमुखः

मितिः

अनुसूची-४

(दफा २२ को उपदफा (४) सँग सम्बन्धित)

प्रदेश बालिका तथा समावेशी शिक्षा सञ्जालले केन्द्रमा पठाउने वार्षिक प्रतिवेदनको ढाँचा

प्रदेशः

क्र.सं.	छलफल गरिएका विषय	समाधान गरिएका विषय	सिफारिस गरिएका विषय र निकाय	सम्पादन गरिएका कार्य	उपलब्धि र चुनौती

दस्तखतः

प्रदेश सञ्जालको सदस्य सचिवः

मितिः